

ISTORIE

David Abulafia (n. 1949) este profesor de istorie mediteraneeană la University of Cambridge și membru în corpul profesoral al Gonville and Caius College, iar până de curând a condus Facultatea de Istorie de la Cambridge. Este membru al British Academy și al Academia Europea. În anul 2003 a devenit Commendatore dell'Ordine della Stella della solidarietà italiana, în semn de apreciere a valorii contribuțiilor sale la cunoașterea istoriei italiene și a Mării Mediterane. Printre lucrările sale se numără: *Frederick II* (1992), *Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100–1500* (1993), *The Mediterranean in History* (2003), *Italy in the Central Middle Ages* (2004) și *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters in the Age of Columbus* (2008). În 2013 David Abulafia a fost distins cu British Academy Medal pentru *Marea cea Mare. O istorie umană a Mediteranei*.

David Abulafia

MAREA CEA MARE

O istorie umană
a Mediteranei

Traducere din engleză de
GEORGETA-ANCA IONESCU,
MARIEVA-CĂTĂLINA IONESCU
și DENISA DURAN

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Silviu Nicolae
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la C.N.I. Coresi S.A.

David Abulafia

The Great Sea: A Human History of the Mediterranean

Copyright © David Abulafia, 2011, 2014

First published 2011 in Great Britain in the English language
by Penguin Books Ltd.

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ABULAFIA, DAVID

Marea cea Mare: o istorie umană a Mediteranei /
Abulafia David; trad.: Georgeta-Anca Ionescu,
Marieva-Cătălina Ionescu, Denisa Duran. –
București: Humanitas, 2014

Index

ISBN 978-973-50-4413-8

I. Ionescu, Georgeta-Anca (trad.)

II. Ionescu, Marieva-Cătălina (trad.)

III. Duran, Denisa (trad.)

94(3)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

a la memoria de mis antecesores
[în amintirea înaintașilor mei]

Cuprins

Lista ilustrațiilor	9
Sistemul de transliterare și datare	12
Prefață	13
Introducere. <i>O mare cu multe nume</i>	19
Partea I. Prima Mediterană, 22000 î.Hr.–1000 î.Hr.	
1. Izolare și insularitate, 22000 î.Hr.–3000 î.Hr.	31
2. Cupru și bronz, 3000 î.Hr.–1500 î.Hr.	43
3. Negustori și eroi, 1500 î.Hr.–1250 î.Hr.	58
4. Popoarele mării și popoarele uscatului, 1250 î.Hr.–1100 î.Hr.	71
Partea a II-a. A doua Mediterană, 1000 î.Hr.–600 d.Hr.	
1. Negustorii de purpură, 1000 î.Hr.–700 î.Hr.	93
2. Urmașii lui Odiseu, 800 î.Hr.–550 î.Hr.	113
3. Triumful tirenienilor, 800 î.Hr.–400 î.Hr.	131
4. Către Grădina Hesperidelor, 1000 î.Hr.–400 î.Hr.	150
5. Talasocrațiile, 550 î.Hr.–400 î.Hr.	163
6. Farul Mediteranei, 350 î.Hr.–100 î.Hr.	180
7. „Cartagina trebuie distrusă!“, 400 î.Hr.–146 î.Hr.	198
8. „Marea noastră“, 146 î.Hr.–150 d.Hr.	225
9. Credințe vechi și noi, 1 d.Hr.–450 d.Hr.	247
10. Dez-integrarea, 400–600	262
Partea a III-a. A treia Mediterană, 600–1350	
1. Albi mediteraneene, 600–900	279
2. Traversarea hotarelor dintre creștinătate și islam, 900–1050	296
3. Marea cea Mare se schimbă, 1000–1100	309
4. „Răsplata pe care o va da Domnul“, 1100–1200	325
5. Cărări pe mare, 1160–1185	342
6. Căderea și ridicarea imperiilor, 1130–1260	356
7. Negustori, mercenari și misionari, 1220–1300	371
8. <i>Serrata</i> – închidere, 1291–1350	391

8 CUPRINS

Partea a IV-a. A patra Mediterană, 1350–1830

1. Așa-ziși împărați romani, 1350–1480	409
2. Schimbări în Occident, 1391–1500	428
3. Ligi sfinte și alianțe profane, 1500–1550	447
4. <i>Akdeniz</i> – bătălia pentru Marea Albă, 1550–1571	464
5. Interlopia Mediteranei, 1571–1650	488
6. Diaspore disperate, 1560–1700	505
7. Încurajarea străinilor, 1650–1780	522
8. Perspectiva rusească, 1760–1805	538
9. Dei, bei și pașale, 1800–1830	557

Partea a V-a. A cincea Mediterană, 1830–2010

1. Estul și Vestul se vor întâlni întotdeauna, 1830–1900	577
2. Grecii și ne-grecii, 1830–1920	593
3. Ieșirea din scenă a otomanilor, 1900–1918	603
4. Poveste despre patru orașe și jumătate, 1900–1950	613
5. <i>Mare Nostrum</i> – din nou, 1918–1945	631
6. O Mediterană fărâmițată, 1945–1990	643
7. Cea din urmă Mediterană, 1950–2010	658

Concluzie. <i>Traversând marea</i>	671
--	-----

Indicații bibliografice	679
-----------------------------------	-----

Note	681
----------------	-----

Indice	753
------------------	-----

Lista ilustrațiilor

1. Mnajdra, Malta (akg-images/Rainer Hackenberg)
2. „Doamna adormită“ (Muzeul Național de Arheologie, Valletta, Malta. Foto: akg-images/Erich Lessing)
3. Figurină cicladică, cca 2700 î.Hr., colecție particulară grecească (Heini Schneebeli/Bridgeman Art Library)
4. Cap de femeie, perioada cicladică timpurie II, cca 2700–2400 î.Hr. (Muzeul Luvru, Paris. Foto: Giraudon/Bridgeman Art Library)
5. Vas cu caracatiță, de la Cnossos, cca 1500 î.Hr. (Muzeul de Arheologie din Heraklion, Creta, Grecia. Foto: Bernard Cox/Bridgeman Art Library)
6. Frescă, cca 1420 î.Hr., din mormântul lui Rekhmire, vizir al faraonului, Egiptul de Sus (Mary Evans/Interfoto)
7. Frescă de la Akrotiri, insula Thera, secolul al XVI-lea î.Hr. (akg-images/Erich Lessing)
8. Mască mortuară din aur de la Micene, cca 1500 î.Hr. (Muzeul Național de Arheologie, Atena. Foto: akg-images/Erich Lessing)
9. Chip turnat în lut de vechii filistenii, dintr-un sarcofag descoperit la Beth She'an, în nordul Israelului (Muzeul din Israel (IDAM), Ierusalim. Foto: akg-images/Erich Lessing)
10. „Vasul cu războinic“, Micene, sec. al XII-lea î.Hr. (Muzeul Național de Arheologie, Atena. Foto: akg-images)
11. Friză pe zidurile templului din Madinat Habu, Egiptul de Sus (akg-images/Erich Lessing)
12. Inscricție feniciană, Nora, în sudul Sardiniei (Roger-Viollet/Topfoto)
13. Stelă, Cartagina, cca 400 î.Hr. (Roger Wood/Corbis)
14. Machetă de corabie feniciană (Muzeul Național de Arheologie, Beirut. Foto: Philippe Maillard/akg-images)
15. Monedă feniciană de argint (Muzeul Național de Arheologie, Beirut. Foto: akg-images/Erich Lessing)
16. Vasul Chigi, descoperit în apropiere de Veii, cca 650 î.Hr. (Muzeul Național al Vilei Giulia, Roma. Foto: akg-images/Nimatallah)
17. Panou de pe porțile de bronz ale palatului regal asirian din Balawat, cca sec. al IX-lea î.Hr. (Muzeul Luvru, Paris. Foto: akg-images/Erich Lessing)
18. Craterul lui Dionysos, sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. (Colecția Națională de Antichități și Gliptoteca din München. Foto: akg-images)
19. Frescă din Tarquinia, sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. (akg-images/Nimatallah)
20. *Abecedarium* de la Marsiliana d'Albegna, Etruria, secolul al VII-lea î.Hr. (Muzeul de Arheologie din Florența. Foto: Akg-images/Album/Oronoz)

21. Täbliță de aur, Pyrgoi, sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. (Muzeul Național al Vilei Giulia, Roma. Foto: akg-images/Nimatallah)
22. Coif conic etrusc (Administratorii de la British Museum)
23. Turnul fortificat din Orolo, Sardinia (akg-images/Rainer Hackenberg)
24. Barcă de bronz sardă, cca 600 î.Hr. (Muzeul Național de Arheologie, Cagliari. Foto: akg-images/Electra)
25. Bustul lui Periandros (Muzeul din Vatican)
26. Bustul lui Alexandru cel Mare (Print Collector/Heritage-Images/Imagestate)
27. „Dama de Elche“ (ullstein bild – United Archives)
28. Bustul lui Sarapis (akg-images/ullstein bild)
29. Monedă cartagineză cu chipul zeului Melqart (Administratorii de la British Museum)
30. Monedă de bronz din vremea împăratului Nero (Administratorii de la British Museum)
31. Monedă cu chipul reginei Cleopatra (Administratorii de la British Museum. Foto: akg-images/Erich Lessing)
32. Monedă de pe timpul lui Nero care marchează finalizarea unui nou port la Ostia (Administratorii de la British Museum)
33. Basorelief cu o cvincviremă romană, Praeneste, astăzi Palestrina (akg-images/Peter Connolly)
34. Frescă înfățișând un port din apropiere de Napoli, posibil Puteoli (Muzeul Național de Arheologie, Napoli. Foto: akg-images/Erich Lessing)
35. Mozaic din secolul al VI-lea reprezentând flota bizantină la Classis, bazilica Sant' Apollinare din Ravenna (akg-images/Cameraphoto)
36. Cornișă de la sinagoga din Ostia, secolul al II-lea (Foto: Setreset/Wikimedia Commons)
37. Inscriptie din sinagoga din Ostia (akg-images)
38. Panoul Aurit, Pala d'Oro, bazilica San Marco din Veneția (akg-images/Cameraphoto)
39. Vedere din Amalfi, 1885 (Arhiva de Artă și Istorie, Berlin. Foto: akg-images)
40. *Bacino* din Mallorca (Muzeul Național din San Matteo, Pisa)
41. Khan al-Umdan, Acra, Israel (Foto: Ariel Palmon/Wikimedia Commons)
42. Cvadriga de la Veneția (Mimmo Jodice/Corbis)
43. Hartă de la sfârșitul Evului Mediu, după un original de al-Idrisi (Wikimedia Commons)
44. Portulan desenat la Mallorca, la începutul secolului al XIV-lea (British Library)
45. Pictură murală din secolul al XIII-lea înfățișând cucerirea orașului Mallorca în 1229 (Muzeul din Catalonia, Barcelona. Foto: akg-images/Bildarchiv Steffens)
46. Aigues-Mortes, Delta Ronului, Franța (Foto: Bertrand Rieger/Hemis/Corbis)
47. Genova, înfățișată în *Cronica de la Nürnberg* a lui Hartmann Schedel, tipărită în 1493 (cu permisiunea directorului și a profesorilor de la Colegiul Gonville and Caius, Cambridge)
48. Dubrovnik (Foto: Jonathan Blair/Corbis)
49. Vas din Manises (Victoria and Albert Museum, Londra)
50. Machetă votivă a unei corăbii de marfă, cca 1420 (Muzeul Maritim, Rotterdam)
51. Comerțul din Valencia (Foto: Felivet/Wikimedia Commons)
52. Copie manuscrisă timpurie după codul de legi maritime *Consulatul mării* (Album/Oronoz/akg-images)

53. Portret al sultanului Mehmet II realizat de Gentile Bellini (akg-images/Erich Lessing)
 54. Miniatură franceză cu asediul Rhodosului (detaliu) (Colecția Granger, New York)
 55. Portret al amiralului Hayrettin (Barbarossa), 1540, realizat de Nakkep Reis Haydar (Muzeul Palatului Topkapı, Istanbul, Turcia/Bridgeman Art Library)
 56. Portret al lui Andrea Doria (Palazzo Bianco, Genova. Foto: akg-images/Electra)
 57. Cartolină înfățișând cucerirea orașului-port La Goleta (akg-images/Erich Lessing)
 58. Alungarea moriscilor, 1613, pictură de Pere Oromig și Francisco Peralta (ullstein bild – Aisa)
 59. Victoria navală venețiană asupra Turciei din 1661, artist anonim, reprezentant al Școlii de la Veneția (Muzeul Correr, Veneția. Foto: akg-images/erich Lessing)
 60. Atacul asupra orașului Mahón, 1756, artist francez anonim (Muzeul Marinei, Paris. Foto: akg-images/Erich Lessing)
 61. Execuția amiralului Byng, cca 1760, școala britanică (Muzeul Maritim Național, Greenwich, Londra)
 62. Portret al amiralului Feodor Ușakov, artist anonim din secolul al XIX-lea (Muzeul Naval Central, Sankt Petersburg. Foto: akg-images/RIA Novosti)
 63. Portret al amiralului Samuel Hood, 1784, realizat de James Northcote (Muzeul Maritim Național, Londra/Bridgeman Art Library)
 64. Portret al lui Ferdinand von Hompesch, realizat, probabil, de Antonio Xuereb, Palatul Prezidențial din Valletta (Malta) (Foto: prin amabilitatea Heritage Malta)
 65. Portret al lui Stephen Decatur, cca 1814, realizat de Thomas Sully (Muzeul Atwater Kent din Philadelphia/prin amabilitatea Societății de Istorie a Colecțiilor din Pennsylvania/Bridgeman Art Library)
 66. Port Said, 1880 (Wikimedia Commons)
 67. Cheiul aparținând companiei Lloyd, Trieste, cca 1890 (adoc-photos)
 68. Piața Mare, sau Piața Mehmet Ali, din Alexandria, pe la anul 1915 (Arhiva Werner Forman/Muzeul Regal din Bruxelles/Heritage-Images/Imagestate)
 69. Ocuparea Libiei de către italieni, 1911 (akg-images)
 70. Atacul asupra vaselor de război franceze acostate în Mers el-Kebir, octombrie 1940 (Foto: Bettmann/Corbis)
 71. Trupele britanice debarcă în Sicilia, 1943 (Muzeul Imperial de Război, Londra, A17918)
 72. Navă cu refugiați evrei, Haifa, 1947 (akg-images/Israelimages)
 73. Charles de Gaulle în Algeria, 1958 (akg-images/Erich Lessing)
 74. Scenă de pe plajă, Lloret de Mar, Catalonia (Frank Lukasseck/Corbis)
 75. Imigranți ilegali din Africa încercând să debarce pe pământ spaniol (EFE/J. Ragel)
- p. 626. Cartolină din 1936 din *Falastin* (Mark Levine, *Overthrowing Geography*, California, 2005)

Sistemul de transliterare și datare

Transliterarea este un coșmar într-o carte care acoperă o perioadă atât de îndelungată, iar coerența este imposibilă. Am încercat să îmbin autenticitatea cu claritatea. În privința numelor grecești, nu am folosit formele uneori absurd latinizate care au intrat în uzul curent, cu excepția acelor (precum Aeschylus) ale căror variante sunt de nerecunoscut pentru nespecialiști. Așadar, am folosit Herodotos și Sophokles, și Komnenos – pentru marea dinastie bizantină –, nu Comnenus.* Lucrurile se complică însă pentru secolele mai târzii. Anticul Thessalonika devine Salonicul otoman și apoi modernul Tesalonic, în vreme ce Epidamnos, Dyrrhachion, Dyrrachium, Durazzo, Durrës denumesc toate unul și același loc din Albania, numai că în epoci diferite; am folosit, de fiecare dată, numele utilizat în mod curent în perioada despre care scriam. Probleme asemănătoare apar și la numele evreiești, turcești și arăbești. Pentru coasta Croației și Muntenegrului, am folosit cu precădere formele slave, fiindcă acum au intrat în uzul curent: de exemplu, am folosit Dubrovnik, nu Ragusa, însă pe locuitori (pentru că lipsește un cuvânt la fel de elegant pentru denumirea lor) i-am numit „ragusani“.

Un alt subiect de dispută este folosirea, pentru date, a notației creștine – î.Hr. și d.Hr. –, a formelor moderne – î.e.n. și e.n. – sau, precum recomanda Joseph Needham, a semnelor simple – și +. De vreme ce aceste variante de notare desemnează exact aceleași date ca notația î.Hr.–d.Hr., nu sunt sigur că ele prezintă vreun avantaj suplimentar.

* În astfel de situații, am preferat totuși în traducere variantele încetățenite în română: Eschil, Herodot, Sofocle, Comnenul. (N. tr.)

Prefață

„ISTORIA MEDITERANEEANĂ“ poate să însemne multe lucruri. Această carte este mai degrabă o istorie a Mării Mediterane decât o istorie a ținuturilor dimprejurul ei; mai exact, este o istorie a popoarelor care au străbătut marea și au locuit aproape de țărmurile ei în porturi și pe insule. Tema de care mă ocup este procesul prin care Mediterana a ajuns să se integreze, în grade diferite, într-o unică zonă comercială, culturală și chiar (sub stăpânirea romanilor) politică și modul în care aceste perioade de integrare s-au terminat cu tot atâtea dezintegrări, uneori violente, în urma unor războaie sau a unor molime. Am identificat cinci perioade distincte: o primă Mediterană, care a sfârșit în haos după 1200 î.Hr., deci cam pe la vremea când se spune că ar fi căzut Troia; o a doua Mediterană, care a supraviețuit până pe la anul 500 d.Hr.; o a treia Mediterană, care s-a format lent și apoi a trecut printr-o mare criză în vremea Morții Negre (1347); o a patra Mediterană, care a trebuit să facă față concurenței tot mai puternice venite dinspre Atlantic și dominației exercitate de puterile Atlanticului, perioadă care s-a încheiat cam odată cu inaugurarea Canalului Suez în 1869; în sfârșit, o a cincea Mediterană, care a devenit coridor către Oceanul Indian, găsindu-și o identitate nouă și surprinzătoare în a doua jumătate a secolului XX.

„Mediterana“ mea este, în mod cert, însăși întinderea mării, țărmurile și insulele ei, mai ales cetățile-port care au constituit cele mai importante puncte de plecare și de sosire pentru cei ce au traversat-o. Aceasta este o definiție mai restrânsă decât cea oferită de Fernand Braudel, ilustrul pionier al istoriei Mediteranei, care cuprindea și locuri situate dincolo de Mediterana; însă Mediterana lui Braudel și a majorității celor care-i urmau fâgașul era atât o întindere de uscat care avansa mult dincolo de linia țărmului, cât și un bazin plin cu apă; și încă persistă tendința de a defini Mediterana în relație cu regiunile în care se cultivă măslini sau cu văile râurilor care se varsă în ea. Asta înseamnă că trebuie cercetate comunitățile și societățile tradiționale, adesea foarte stabile, din

acele văi unde se produceau alimentele și materiile prime care deveneau apoi articole de comerț transmediteraneean, ceea ce înseamnă, prin urmare, că trebuie luate în considerare și acele veritabile popoare ale uscatului care nu se apropiiau niciodată de mare. Hinterlandul – evenimentele care aveau loc acolo, produsele care proveneau de acolo sau treceau pe acolo – nu poate fi, desigur, ignorat, dar în această carte m-am concentrat mai mult asupra acelor oameni care s-au apropiat de mare și care, mai mult, s-au aventurat și au călătorit pe mare, luând parte, uneori în mod direct, la comerțul transcultural, la răspândirea ideilor religioase sau de altă natură ori, nu mai puțin important, la războaiele maritime pentru dominația asupra căilor mării.

Pentru că e o carte destul de mare, a trebuit, inevitabil, să fac niște alegeri dificile cu privire la ce anume să includ și ce anume să exclud din ea. Am folosit mai des decât ar fi trebuit cuvinte precum „poate“, „posibil“ și „probabil“; mare parte dintre afirmațiile pe care le-am făcut despre Mediterana timpurie, cu precădere, se încadrează în această categorie, cu riscul de a-l arunca pe cititor în ceața incertitudinilor. Intenția mea a fost mai degrabă să descriu oamenii, procesele și evenimentele care au transformat cu totul sau în mare parte Mediterana decât să scriu un șir de microistorii ale ținuturilor ei, oricât de interesant ar fi putut fi asta; așadar, m-am concentrat asupra a ceea ce consider că a fost important pe termen lung, de exemplu întemeierea Cartaginei, apariția Dubrovnikului sau impactul corsarilor barbari asupra construirii Canalului Suez. Interacțiunile religioase necesitau un spațiu amplu în carte, așa că am acordat, firește, o atenție deosebită conflictelor dintre creștini și musulmani, însă evreii merită și ei o atenție sporită, datorită rolului extrem de important pe care-l aveau ca negustori în Evul Mediu Timpuriu și apoi, din nou, la începutul perioadei moderne. Când am ajuns la Antichitatea clasică, am acoperit, în linii mari, cu o atenție egală fiecare secol în parte, fiindcă am vrut să evit să scriu una dintre acele cărți-piramide în care autorii lor trec în fugă prin toate etapele premergătoare pentru a ajunge cât mai repede la comodele vremuri moderne; însă datele care însoțesc titlurile capitolelor sunt în mare măsură relative, iar uneori capitole diferite tratează evenimente care s-au petrecut cam în același timp în mai multe colțuri ale Mediteranei.

Mediterana pe care o cunoaștem astăzi a fost conturată de fenicieni, greci și etrusci în Antichitate, de genovezi, venețieni și catalani în Evul Mediu, de vapoarele olandeze, britanice și rusești în secolele de dinainte de 1800; într-adevăr, teoria potrivit căreia după 1500, și mai ales după

1850, importanța Mediteranei pentru comerțul și afacerile mondiale a început să scadă stă în picioare. În majoritatea capitolelor, m-am concentrat asupra unui loc sau două care, după părerea mea, explică cel mai bine evoluțiile mai largi ale Mediteranei – Troia, Corintul, Alexandria, Amalfi, Salonika și altele –, însă accentul cade întotdeauna pe legăturile lor de pe tot cuprinsul Mării Mediterane și, acolo unde a fost posibil, pe popoarele care au inițiat și au întreținut aceste interacțiuni. O consecință a acestui tip de abordare este că despre pești și pescari am vorbit mai puțin decât s-ar fi așteptat probabil unii cititori. Majoritatea peștilor își petrec timpul sub apă, iar pescarii de obicei pleacă dintr-un port, ies în larg și prind pește (adesea destul de departe de portul lor de origine) și apoi se întorc la bază. În general, ei nu au o destinație anume pe țărmul celălalt, unde să ia contact cu alte popoare și culturi. Peștele pe care-l aduc acasă poate fi apoi preparat în diverse feluri, făcut saramură sau afumat, ori chiar transformat într-un sos cu gust foarte puternic, iar negustorii care duceau aceste produse în străinătate sunt menționați adesea; peștele proaspăt era, probabil, hrana obișnuită pentru echipajele de pe corăbii. Deși, sincer, nu avem prea multe informații despre asta; eu mi-am îndreptat atenția doar asupra a ceea ce se întâmplă în adâncurile Mediteranei odată cu declanșarea războiului subacvatic la începutul secolului XX.

Sper că aceleora care vor lua în mână cartea asta le va plăcea la fel de mult s-o citească pe cât mi-a plăcut mie s-o scriu. Pentru că m-au îndemnat s-o scriu și pentru încurajările lor entuziaste care au urmat, le sunt profund îndatorat lui Stuart Proffitt, de la Penguin Books, și agentului meu, Bill Hamilton, de la A.M. Heath; și tot pentru încurajările lor le mulțumesc lui Peter Ginna și Tim Bent, de la Oxford University Press din New York, editura americană care m-a publicat. Mi-a făcut o deosebită plăcere că am avut ocazia să vizitez sau să revizitez unele locuri despre care am scris. M-am bucurat de multă ospitalitate din partea gazdelor mele din Mediterana și din alte locuri: Clive și Geraldine Finlayson, de la Muzeul din Gibraltar, au fost mai primitivi ca oricând și m-au ajutat nu doar să revizitez Gibraltarul, ci și să fac o incursiune de-a lungul strâmtorii, până la Ceuta; Charles Dalli, Dominic Fenech, colegii lor de la Catedra de Istorie a Universității din Malta, Excelența Sa Înaltul Comisar britanic, soția sa, doamna Archer, și Ronnie Micallef de la Consiliul Britanic mi-au fost gazde exemplare în Malta; Excelența Sa ambasadorul Maltei în Tunisia, Vicki-Ann Cremona, a fost de asemenea o gazdă minunată la Tunis și Mahdia; Mohamed Awad, faimos, pe drept cuvânt, pentru

ospitalitatea lui, mi-a arătat cum să privesc orașul lui, Alexandria; Edhen Eldem m-a ajutat să descopăr colțuri nebănuite din Istanbul (și din Alexandria); Relja Seferović, de la Institutul de Istorie croat din Dubrovnik, mi-a fost de foarte mare ajutor acolo, în Muntenegru (la Herceg Novi și la Kotor) și în Bosnia și Herțegovina (la Trebinje); Eduard Mira mi-a împărtășit cunoștințele lui despre Valencia medievală *in situ*; Olivetta Schena m-a invitat la Cagliari ca să-l comemorăm pe regretatul meu prieten și distins istoric al Mediteranei Marco Tangheroni și m-a dus să vizitez situl arheologic de la Nora; mai departe, Catedra de Istorie a Universității din Helsinki și Ministerul de Externe al Finlandei m-au invitat să-mi expun opiniile despre istoria Mediteranei într-un oraș a cărui fortăreață impunătoare este adesea numită „Gibraltarul Nordului”; Francesca Trivellato mi-a permis să citesc excelentul ei studiu despre Livorno înainte să-i fie publicat. Roger Moorhouse a reușit să găsească o serie de ilustrații foarte potrivite, dintre care unora era foarte greu să le dai de urmă; Bela Cunha a fost un redactor exemplar. Soția mea, Anna, a explorat împreună cu mine Yaffa, Neve Tzedekul, Tel Avivul, Tunisul, Mahdia și mare parte din Cipru. Anna a dat dovadă de îngăduință atunci când în casa noastră, deja plină de cărți despre Mediterana medievală, au mai apărut și maldăre de volume despre Mediterana antică și modernă. Fiicele mele, Bianca și Rosa, mi-au fost niște tovarăși de călătorie încântători prin multe colțuri ale Mediteranei și mi-au procurat materiale pe diverse teme, de exemplu despre morisci sau despre Procesul de la Barcelona.

Le sunt foarte recunoscător și oamenilor care au venit să mă asculte la Cambridge, St Andrews, Durham, Sheffield, Valletta și Frankfurt am Main, unde am ținut conferințe despre „Cum se scrie istoria Mediteranei”; ideile și sugestiile lor mi-au fost de mare folos. La Cambridge, am primit sfaturi bibliografice și nu numai de la Colin și Jane Renfrew, Paul Cartledge, John Patterson, Alex Mullen, Richard Duncan-Jones, William O'Reilly, Hubertus Jahn și David Reynolds, printre alții, iar Roger Dawe a fost amabil și mi-a dat o copie a excelentei lui traduceri însoțite de comentarii a *Odiseei*. Charles Stanton a citit prima formă a cărții și m-a corectat în multe locuri – nu mai e nevoie să spun că toate greșelile care au mai rămas îmi aparțin. Cu entuziasta Alyssa Bandow am purtat lungi și pasionante discuții despre economia antică, discuții ce m-au ajutat să-mi pun în ordine ideile. Cât privește oportunitățile nenumărate de a pune în discuție ideile cuiva împreună cu specialiști din domenii de studiu variate, nici o instituție nu se compară cu colegiile universităților de la

Cambridge și Oxford și nici nu pot spune cât de mult m-a ajutat faptul că am avut printre colegii de la Caius nu doar o serie de profesori de istorie, ci și pe Paul Binski, John Casey, Ruth Scurr, Noël Sugimura și (până de curând) Colin Burrow, și de asemenea pe Victoria Bateman, ale cărei comentarii pe text le apreciez foarte mult, și pe Michalis Agathacleous, care mi-a fost ghid prin sudul Ciprului, ajutându-mă astfel enorm. La Biblioteca Facultății de Limbi Clasice am găsit multe cărți de care aveam nevoie și trebuie să le mulțumesc în mod special domnului Mark Statham și personalului de la Biblioteca Colegiului Gonville and Caius. Atunci când, în ultima fază a pregătirii manuscrisului, am fost împiedicat să plec de la Napoli de o erupție vulcanică – nu a Vezuviului! –, Francesco Senatore și încântătorii lui colegi (Alessandra Perricoli, Teresa d’Urso, Alessandra Coen și mulți alții) au fost extrem de ospitalieri cu mine, oferindu-mi până și un birou la Universitatea Frederic II și arătându-se dispuși să stăm mult de vorbă. La puțin timp după ce pericolul trecuse, am avut ocazia să dezbat câteva teme din cartea mea la o reuniune care s-a ținut la Vila La Pietra, sediul din Florența al New York University, prin amabilitatea doamnei Katherine Fleming. Capitolul de Concluzii l-am șlefuit apoi în Norvegia, dând curs invitației onorante a organizatorilor unui simpozion care a avut loc la Bergen în iunie 2010 în cinstea lui Natalie Zemon Davis, câștigătoarea Holberg Prize.

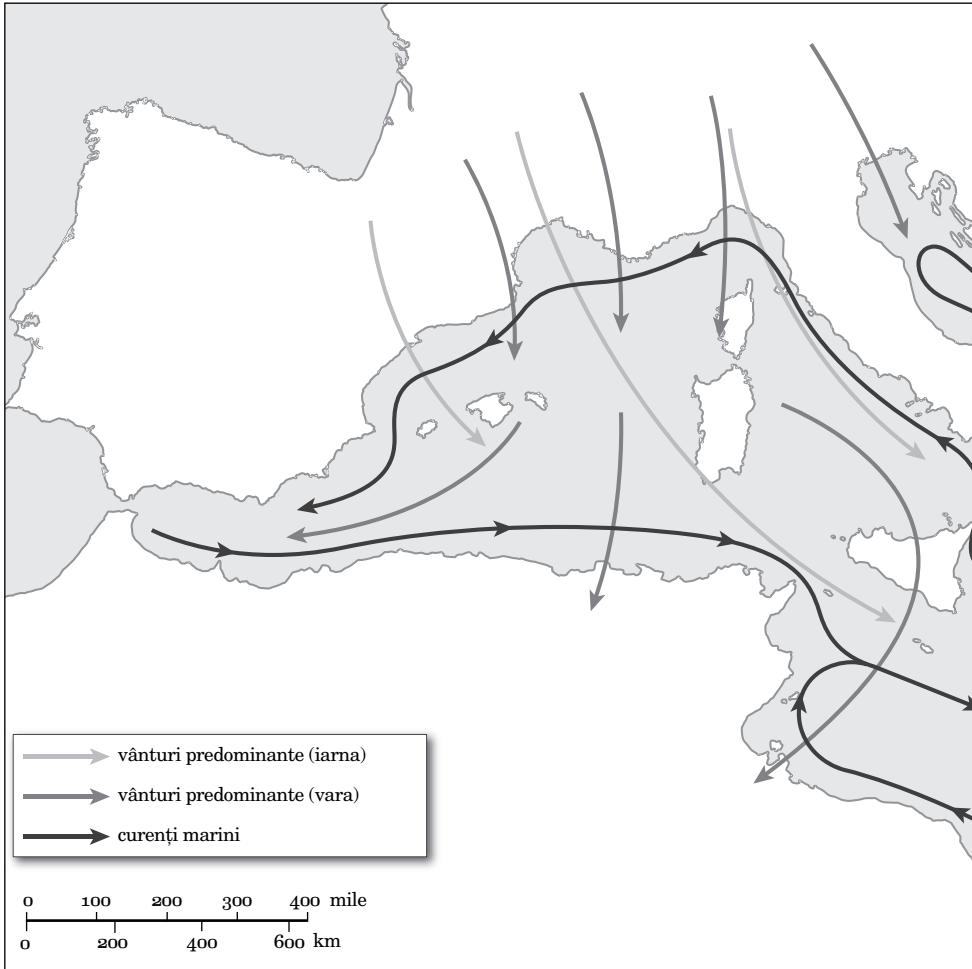
Cartea aceasta este dedicată memoriei înaintașilor mei care, secole la rând, au călătorit în lungul și-n latul Mediteranei: de la Castilia la Safed și Tiberiada, în Țara Sfântă, cu popasuri la Smirna; și apoi, cu bunicul meu, de la Tiberiada iarăși spre vest; și după el, cu bunica mea, peste mare înapoi la Tiberiada; și străbunicul meu Jacob Berab, care a ajuns la Safed plecând din Maqueda, Castilia; și toți cei care au purtat numele de Abulafia, Abolaffio și Bolaffis în Livorno și în toată Italia. Titlul cărții, *Marea cea Mare*, transpune numele evreiesc al Mediteranei, care apare într-o binecuvântare ce trebuie recitată stăruind cu privirea asupra ei: „Binecuvântat fii Tu, Doamne Dumnezeu nostru, stăpânul Lumii, care ai făcut Marea cea Mare.“

David Abulafia
Cambridge, 15 noiembrie 2010

Introducere

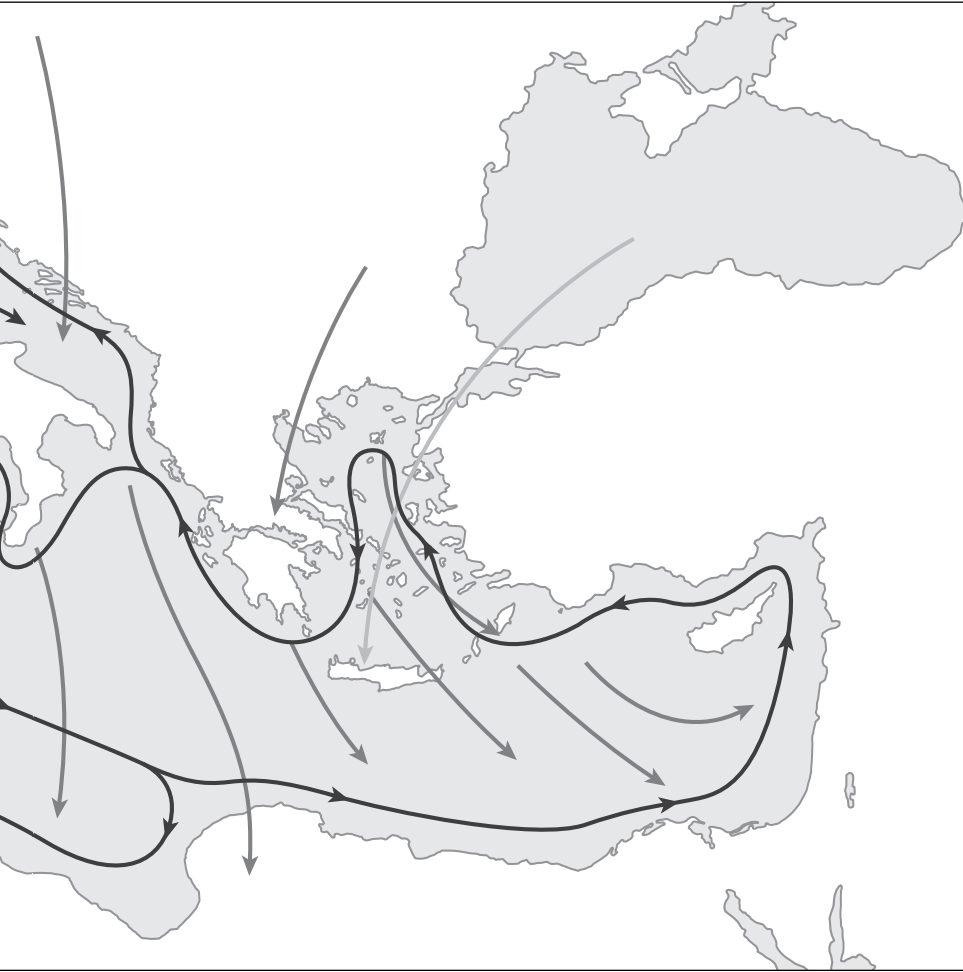
O mare cu multe nume

CUNOSCUTĂ ÎN LIMBA ENGLEZĂ ȘI ÎN LIMBILE ROMANICE drept „marea dintre pământuri“, Mediterana poartă și a purtat multe nume: „Marea Noastră“ pentru romani, „Marea Albă“ (*Akdeniz*) pentru turci, „Marea cea Mare“ (*Yam gadol*) pentru evrei, „Marea de Mijloc“ (*Mittelmeer*) pentru germani și (lucru nesigur) „Marele Verde“ pentru egiptenii antici. Scriitorii moderni au îmbogățit și ei vocabularul, născocind epitete precum „Marea interioară“, „Marea încercuită“, „Marea prietenoasă“, „Marea credincioasă“ a câtorva religii, „Marea amară“ din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, „Marea corupătoare“ a zeci de microhabitate transformate de relația lor cu vecinii care le furnizează produsele de care ele nu dispun și cărora le pot oferi din propriul surplus; „Continental lichid“ care, precum un continent real, cuprinde multe popoare, culturi și economii în interiorul unui spațiu cu hotare bine delimitate. E important, așadar, să începem enumerându-i granițele. Marea Neagră spală țărmurile de unde încă din Antichitate erau exportate către Mediterana grâne, blănuri, fructe și sclavi, însă era mai degrabă o mare străbătută de negustori mediteraneeni decât o mare ai cărei locuitori participau la schimburile politice, economice și religioase care se desfășurau în Mediterana însăși – legăturile ei cu zonele continentale, către Balcani, către stepe și către Caucaz, au făcut ca civilizațiile din lungul țărmurilor ei să aibă o perspectivă și un caracter diferite de cele mediteraneene. Nu același lucru se poate spune despre Adriatica, care a luat parte intens la viața comercială, politică și religioasă a Mediteranei, datorită etruscilor și grecilor din portul Spina, apoi datorită venețienilor și ragusanilor din Evul Mediu și din perioada modernă timpurie iar apoi datorită oamenilor de afaceri din Trieste, în vremurile mai noi. În cartea de față, granițele Mediteranei apar acolo unde mai întâi natura și abia apoi oamenii le-au stabilit: Strâmtoarea Gibraltar; Dardanelele, cu incursiuni ocazionale către Constantinopol, căci acesta a funcționat drept pod între Marea Neagră și Marea Albă; litoralul care se întinde de la Alexandria până la Gaza

și Yaffa. Și apoi, în carte se vorbește și despre orașele-port de pe tot cuprinsul Mediteranei, mai ales despre acelea care au prilejuit întâlniri și amestecuri între culturi – Livorno, Smirna, Trieste etc. –, și despre insule, mai ales despre cele ai căror locuitori priveau și către restul lumii (de aceea, despre corsicani, de exemplu, am vorbit mai puțin decât despre maltezi).

Poate că eu, spre deosebire de alți autori, ofer o viziune mai îngustă despre Mediterana, dar sigur viziunea mea e mai consistentă. Subiectul principal al cărților despre istoria Mediteranei a fost, până acum, istoria ținuturilor din jurul Mediteranei, fiind puse în discuție, în mod firesc, și legăturile care s-au stabilit între aceste teritorii de-a lungul timpului.

Două lucrări se remarcă: *Corrupting Sea*, cartea stufoasă a lui Peregrine Horden și Nicholas Purcell apărută în anul 2000, bogată mai ales în idei despre istoria agricolă a ținuturilor care mărginesc Mediterana, pornind de la premisa că o istorie a Mediteranei trebuie să includă date despre teritoriile ce mărginesc marea până la o distanță (în interiorul continentului) de cel puțin cincisprezece kilometri. Cei doi autori prezintă câteva trăsături de bază ale schimburilor mediteraneene: conexiunile dintre diverse puncte sau „compromisurile“ din momentul încheierii contractelor. Dar, în ultimă analiză, pe cei doi autori îi preocupă mai degrabă ce se întâmplă pe uscat decât ce se întâmplă pe mare. Însă toți ceilalți istorici

ai Mediteranei sunt dominați de statura lui Fernand Braudel (1902–1985), a cărui carte *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II**, publicată prima oară în 1949, a fost una dintre cele mai originale și mai influente lucrări de istorie din secolul XX. Începând din anii '50, Braudel a îndrumat cercetările a zeci de studenți nu doar despre istoria Mediteranei – atât în perioada în care el însuși era preocupat de acest subiect, cât și înainte și după acel moment –, ci și despre istoria altor mări și chiar a Atlanticului. În ultimii ani de viață a condus cu demnitate și prestanță mult respectata Școală a *Analelor*, aflându-se în fruntea misterioasei „A șasea catedre” de la École Pratique des Hautes Études din Paris. Însă ideile lui au dat roade încet. Intelectualii francezi, precum cunoscutul poet și eseist Paul Valéry, care a murit în 1945, au fost până la urmă fascinați de ideea unei „civilizații mediteraneene” împărtășite de francezi, de spanioli și de italieni și prezente atât în ținuturile lor de baștină, cât și în coloniile lor din Africa de Nord și din Orientul Mijlociu. Cartea lui Braudel era produsul unor îndelungi meditații prin lagărele de prizonieri de război din Franța, Algeria, Brazilia și Germania, în timpul cărora Braudel a întreprins o adevărată călătorie intelectuală pornind de la studierea atentă a politicii din trecut – care încă îi preocupa pe mulți istorici francezi –, trecând prin identitățile mediteraneene descrise de Valéry și sfârșind cu scrierea istoriei pe baza informațiilor oferite de geografie. Demonstrând că stăpânește, ca un erudit, întreaga istorie a Mediteranei, nu doar pe cea din secolul al XVI-lea, Braudel a oferit un răspuns inovator și entuziasmant la întrebarea referitoare la modul în care au interacționat societățile de pe țărmurile acestei mări. Miezul teoriei lui Braudel îl constituia ipoteza conform căreia „orice schimbare se petrece încet”, iar „omul este prizonier al unui destin în mersul căruia el are un rol foarte mic”¹. În cartea de față, voi încerca să demonstrez exact opusul acestor două afirmații. Dacă Braudel ne oferă ceea ce s-ar putea numi o istorie pe orizontală a Mediteranei, încercând să-i surprindă caracteristicile generale prin examinarea unei epoci anume, eu voi încerca să construiesc o istorie pe verticală a Mediteranei, punând accentul pe schimbările petrecute de-a lungul timpului.

Braudel aproape că ajunsese să disprețuiască istoria politică înțeleasă ca „succesiune de evenimente” (*histoire événementielle*).² În schimb a studiat geografia Mediteranei pentru a putea înțelege ce se întâmpla între

* Trad. rom. Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în timpul lui Filip al II-lea*, trad. de Mircea Gheorghe, pref. de Alexandru Duțu, 6 vol., Editura Meridiane, București, 1985–1986. (N. tr.)

granițele ei. A expeditat politica și războiul la finalul cărții lui, întrucât adevărata forță a lucrării stătea în înțelegerea profundă a peisajului ținuturilor din jurul Mediteranei și a trăsăturilor importante ale Mării Mediterane în sine – vânturile și curenții ei, care oferă indicii despre rutele folosite de oameni pentru a o străbate. De fapt, Mediterana lui Braudel se întindea mult dincolo de marea însăși, cuprinzând toate ținuturile a căror viață economică era într-un fel determinată de ceea ce se întâmpla acolo: a reușit, de exemplu, în repetate rânduri, să aducă în discuție Cracovia și Madeira. Pe urmele lui Braudel, John Pryor a pus și el accentul pe limitările impuse de vânturi și de curenți, arătând, de exemplu, că marinarii din Evul Mediu și de la începuturile epocii moderne navigau cu greu de-a lungul țărmului Africii de Nord ori subliniind importanța pe care o avea sezonul deschis dintre primăvară și toamnă, când se putea înainta foarte ușor pe mare dacă te purtau din spate vânturi propice. Contrazicând aceste afirmații, Horden și Purcell susțin că marinarii erau pregătiți să-și croiască ușor căi de navigație chiar și pe acolo pe unde vânturile și curenții erau mai puțin favorabili, dar unde îi purtau, pe noile lor rute, alte interese – comerciale ori politice.³ Forțele naturii puteau fi, pe atunci, înfruntate cu iscusință și pricepere.

Desigur, caracteristicile fizice ale acestei mări nu pot fi considerate o constantă. Mediterana are câteva trăsături ce rezultă din statutul ei de mare închisă. În epocile geologice străvechi era complet închisă, iar în urmă cu douăsprezece până la cinci milioane de ani procesul de evaporare făcuse ca bazinul mediteraneean să devină un deșert adânc și pustiu; odată ce Atlanticul a străpuns peretele care le despărțea, se crede că a fost inundat cu apă în doar câțiva ani. Pierde apă prin evaporare mai rapid decât reușesc să o înlocuiască rețelele de râuri care se varsă în Mediterana, ceea ce nu e surprinzător dacă ne amintim cât de firave sunt unele cursuri de apă: râurile mici din Sicilia și din Sardinia, străvechile, dar neînsemnatele Tibru și Arno (în miezul verii, Arno curge doar ca un firicel în amonte de Florența). E adevărat că Mediterana primește apă din imensa rețea de râuri a Nilului, iar Padul și Ronul își aduc și ele contribuția. Dintre râurile Europei, Dunărea și rețelele de râuri din Rusia au o contribuție indirectă, fiindcă Marea Neagră primește apă de la numeroase cursuri mari care se întind adânc în uscat. Rezultatul este că Marea Neagră are un exces de apă neevaporată, creându-se astfel un torent rapid care trece pe lângă Istanbul și se varsă în partea de nord-est a Mării Egee. Dar asta compensează doar 4% din pierderea de apă din Mediterana, iar principala sursă de înlocuire a apei pierdute prin evaporare este Oceanul